

KOŠEVI U TORČECU

I. UVOD

Govoreći o hrvatskoj spomeničkoj kulturnoj baštini, često puta mislimo isključivo na tzv. "reprezentativne" objekte: sakralne i javne zgrade - djela poznatih arhitekata i umjetnika, a zanemarujemo onaj njezin dio koji se samo na prvi pogled čini nebitnim: spomenike tradicijske seoske arhitekture. Svijest o, ako ne jednakoj vrijednosti, ono barem značenju seoske arhitekture za oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta veoma je bitna u procesu težnje za očuvanjem njegove originalnosti i odupiranjem "utapanju" u okvire zapadnjačke potrošačke civilizacije.

Opisujući jedan specifikum: koševu u Torčecu, s posebnim naglaskom na njihov neobičan razmještaj kao posljedicu prilagodbe na prirodne uvjete, ali i izraz čovjekove snalažljivosti i težnje da vlastito okruženje i stambeni prostor preoblikuje prema svojim potrebama, ovaj rad nastoji dati skromni doprinos upravo toj težnji za očuvanjem originalnosti. Drugi, ali ne i manje bitan cilj je prikazati tradicijsku arhitekturu jednog područja, ali ne samo kao materijalnu pojavu, uporabni predmet ili objekt, već i kao rezultat djelovanja generacija anonimnih "majstora", nepoznatih i samoukih umjetnika koji su svoje znanje, misli i iskustvo usmenom predajom stoljećima primali i prenosili dalje, sve do naših dana. Pučki graditelji ne ostaju zabilježeni imenom i prezimenom, oni svoje ideje i originalnost upisuju dodajući općem, preuzetom obrascu nešto prepoznatljivo, svoje. Osim djelovanja čovjeka na arhitekturu, valja posebno obratiti pozornost na povratni efekt u kojem objekt tradicijske arhitekture, kada je jednom nastao i počeo vršiti svoju funkciju neposredno djeluje na svoje korisnike i na neki način obilježava njihov način života.

I na kraju, ne treba zaboraviti upravo te korisnike koji objektu "daju život" koristeći ga. Upravo se stoga ovaj rad i temelji na kazivanjima stanovnika Torčeca, kao neposrednih korisnika, ponekad i graditelja, ali zasigurno osoba čiji je radni i životni prostor obilježio u znatnoj mjeri i ovaj specifični koš.

II. GRADNJA

"Koš" je pomoćna, tzv. "gospodarska" zgrada koja uz (h)ambar kao spremište žitarica, u seoskom domaćinstvu ima osobitu važnost jer služi kao spremnik kukuruza, druge isto tako bitne prehrambene namirnice. Osim osnovne svrhe - čuvanja i isušivanja klipova kako bi ih se zaštitilo od vlage i plijesni druga ne manje važna je praktičnost, tj. pristupačnost hrane pri obavljanju svakodnevnih poslova. Upravo je zato uobičajeno mjesto ovoj zgradi u sklopu okućnice ili dvorišta. Sam naziv - "koš", dobio je po konstrukciji pletenoj tehnikom kojom se i danas izrađuju različite spremnice i košare, a kojom su sve do razdoblja neposredno prije drugog svjetskog rata izrađivali i same koševu.

Danas u Torčecu nalazimo dvije vrste koševa vrlo slične konstrukcije, ali različitog vanjskog dijela. Starija vrsta su "koševi pleteni od šibe" koji su do prije pedesetak godina bili pokriveni "ritkom", tj. raženom

slamom, a danas ih je očuvano tek nekoliko, ali su im tijekom vremena dotrajali slamnati krov zamijenili crijepom. Njihova gradnja ugasla je u proteklih pola stoljeća.

Novija vrsta su oni izrađeni od drvenih daščica - "letvica" i čine većinu koševa u uporabi. Neki od njih stari su i po desetak godina i doživjeli su različite prilagodbe vremenu i potrebama korisnika. Kako je vrijeme protjecalo i koševi su građeni savršenijim načinom u skladu s razvojem alata i tehnika gradnje, ali su pomalo gubili onaj osobeni stil graditelja, popuštajući pred potrebom zadovoljavanja brze gradnje i praktičnosti.

Osnovni oblik "pletelih" koševa je ovalan, dok drveni preuzima iste proporcije, ali mu se pomalo mijenja oblik u četvrtast što je posljedica načina gradnje.

Postupak izrade pletenog koša iziskivao je dosta znanja, pa to nije mogao obaviti bilo tko, već posebni majstori - "meštari košari" ili "cimermani". Oni bi najčešće dolazili u selo i kod naručioca posla najprije u dvorištu ispleli vanjski dio koša, tzv. "koševinu", a onda je prenijeli na gotovu osnovnu konstrukciju. Neki su pak naručivali "koševinu" kod "meštara" iz Gole ili Gotalova koji su ih pleli kod kuće i onda gotove dovezili naručiocu. Osim tog vanjskog dijela koji nosi naziv "koševina", svaki dio drvene konstrukcije ima poseban naziv. Temelje su izrađivali od drvenih greda - "klada", a osnovne nosne grede su "poceki" u donjem dijelu i "trami" u gornjem. Nosivi stupovi - "rigli" čine središnji dio, a povezuju ih manji "panti" koji drže čitavu konstrukciju. Rub oko čitavog gornjeg dijela čine "podrožnice", a krovnu konstrukciju "rožnice". Svi dijelovi su drveni, pa i klinovi koji se učvršćuju "vrtanjem". Na pletenim koševima krov je prvobitno prekriven slamom, te postupno zamjenjivan crijepom. Slama za prekrivanje bila je ražena, a uzgajali su je Torčanci sami. Ljeti, kada bi raž dozorila želi su je "srpima" i slagali u "snope". Tako bi je ostavljali sve do dolaska "meštara" iz Međimurja, koji je dalje obrađuju - "rade ritka". Bile su to grupe od četiri člana koji su ručnim alatom mlatili sjeme, zatim ga čistili i ponovo slagali snopove "ritka". To je bila samo prva faza u postupku prekrivanja, jer za sam čin postavljanja na krov bilo je potrebno angažirati novu grupu "meštara" koji su posebnom tehnikom koju su poznavali samo oni i nerado svoje znanje prenosili drugima, pokrivali krov slamom. I oni su bili uglavnom iz Međimurja, a samo ponekad iz Zagorja. Uvođenjem suvremenijeg načina pokrivanja krovšta i sam postupak biva jednostavnijim, jer postavljanje crijepa ne zahtijeva "specijalna" znanja koja ne mogu savladati i sami vlasnici koševa, pa upošljavanje posebnih majstora više nije potrebno. Gradnja "drvenih" koševa započela je tridesetih godina ovog stoljeća, što zbog mode, a što zbog čvršće konstrukcije i jednostavnije izrade olakšane suvremenijim alatom i metalnim dijelovima (čavlima, okovima i sl.) Na samom početku gradili su ih samo oni imućniji, a kasnije su sve dotrajale "pletene" koševe zamjenjivali "drvenima". Sam postupak izgradnje osnovne konstrukcije isti je kao i kod "pletelih", a razlika je u završnoj fazi kada se umjesto "koševine" na "pante" pribijaju "letvice". Prekrivaju se crijepom.

III. SMJEŠTAJ

Uobičajen smještaj spremnika za kukuruz u hrvatskim kontinentalnim krajevima je u okviru okućnice, ponegdje čak u dvorištu vrlo blizu samoj kući i gospodarevom pogledu. Čudi stoga njihov smještaj u Torčecu, u prekrasnom nizu uz cestu sučelice kući vlasnika. Odgovor je vrlo jednostavan i očuvan u priči o požaru.

"To je bilo v osmom mesecu gda su se tokle konople. Bilo je pono pozdera (otpadaka od konoplje), a ljudi su pušili - nešče lulo, što je kaj imal. I tak se je te "pozder" vužgal pri onomu mostu, a puhal je severni veter. Hiže su bile pokrite slamom i to jena do druge. To je se gorelo. I koši po dvorištima so zgoreli. Onda so posle toga ljudi premeštali koše vun na vulico, radi same sigurnosti."

Da bismo u potpunosti razumjeli ovu priču moramo uzeti u obzir objašnjenje koje su dali sami kazivači. Torčanci su oduvijek voljeli djecu, pa kako su ih stoga i imali mnogo morali su svoja imanja dijeliti na vrlo uske parcele na kojima su kuće bile zbijene i smještene vrlo blizu gospodarskih zgrada. To je bilo pogodno za širenje požara koji bi zahvatio ne samo čitavo gospodarstvo, već i susjedne kuće. Najraniji takav požar zabilježen u sjećanju kazivača bio je krajem devetnaestog stoljeća i upravo on je izazvao gradnju koševa na tako specifičnom mjestu.

IV. FUNKCIJA

Samim činom završetka gradnje ne završava i "život" samog objekta koji tek počinje vršiti svoju ulogu u životu ljudi. Kada je pun, on simbolizira obilje i sigurnost preživljavanja zime, a što se više tijekom dugih zimskih mjeseci prazni navodi na razmišljanja o tome hoće li biti dovoljno hrane do iduće berbe. Berba i spremanje kukuruza u koš zanimljiv je i važan događaj, svakako vrijedan spomena.

Siromašne torčanske obitelji bile su prisiljene berbu obavljati vlastitim snagama, tek poneki susjed bi nakon cjelodnevnog rada uvečer pripomogao "trebiti" kukuruz i spremati ga u koš. Takva "trebljenja kukuruza" nisu predstavljala društveno važan i zanimljiv događaj. No, ona koja su se odvijala u dvorištima bogatih obitelji sasvim su druga priča. Kod bogatijih domaćina u berbi je sudjelovalo više najamnih radnika, najčešće mlađih ljudi iz Zagorja koji su sloveli kao veseljaci koji pri svakom poslu vole pjevati, pa su takva "trebljenja" bila često ispunjena pjesmom i radošću, osobito ako je sudjelovalo nekoliko djevojaka pa bi dolazili "dečki" da ih vide. Tada ni posao nije bio težak, a često se dogodilo da se i ne obavi kako treba samo da ostane više vremena za pjesmu i zadirkivanja.

Kukuruz koji je očišćen ("otreblien") nosio se u "plahtama" - čvrstim četvrtastim komadima platna spojenim od dvije "pole" tj. dvije širine tkanog platna. To je bio posao mlađih muškaraca koji su se, zabacivši "plahtu" punu kukuruza preko ramena, penjali ljestvama do krova koša i istresali kukuruz kroz otvor dobiven micanjem nekoliko crijepova s krovišta. Ovaj način nošenja kukuruza koristio se do šezdesetih godina ovog stoljeća kada započinje veliki val migracije seoskog stanovništva u gradove, a na gospodarstvima ostaju uglavnom stariji ljudi koji poslove prilagođavaju svojim fizičkim mogućnostima. Tako kasnije kukuruz nose u pletenim posudama - "košarama", a u posljednjih desetak godina koriste različita mehanička pomagala - "levatore" i sl. koji unose brzinu i smanjuju ljudski napor, ali istovremeno oduzimaju mogućnost druženja i uživanja u pjesmi i veselju zamjenjujući ih glasnim "štropotom" koji duboko u noć odjekuje podravskom ravnicom.

V. ZAKLJUČAK

Na kraju ove kratke priče koja nas je na trenutak odvela do pitomih podravske krajolika u kojima priroda i čovjek već stoljećima stvaraju i žive, valja se osvrnuti na ostvarene rezultate. Kao što sam u uvodu naglasila, cilj ovog rada nije bila znanstvena analiza, već težnja da se jedna pojava ocijenjena epitetom "posebno" ili "specifično" što detaljnije i slikovitije opiše i ilustrira fotografijama te time približi čitaocu.

Ako je ova priča u nekome od Vas, štovani čitatelji, pobudila tek trunku poštovanja i divljenja, upućenu generacijama nepoznatih stvaratelja koji su tijekom vremena tvorili ono što danas s ponosom ističemo kao identitet nacije, njen cilj je ispunjen.

No, kao što uvažavamo doprinos minulih generacija koji je omogućio nastanak kulture o kojoj danas govorimo, ne smijemo zanemariti značaj onih koji je stvaraju i žive danas. Stoga zahvalnost na svesrdnoj pomoći u nastanku ovog rada upućujem gospodinu Ivici Zvjercu, kao i kazivačima koji su nam svojim slikovitim opisima dočarali djelić života jednog podravske sela.

NAPOMENA:

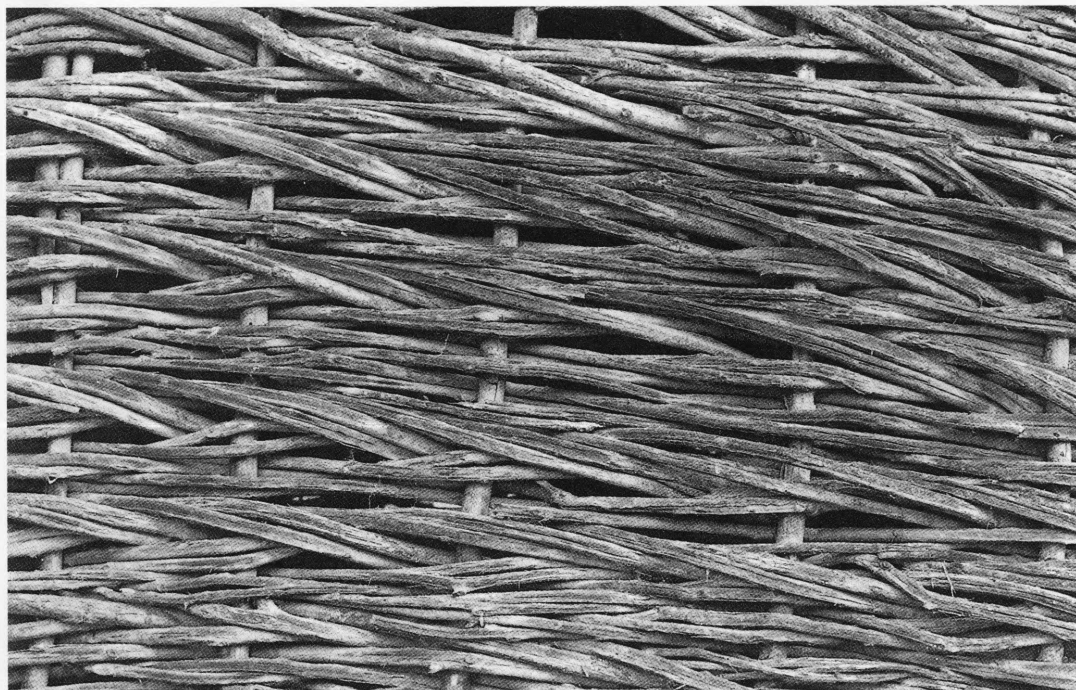
Rad je nastao na temelju razgovora s kazivačima: Slavkom Vidak i Ivanom Zetović
Pitanja su sastavljena prema UPITNICI I, ETNOLOŠKOG ATLASA ZAGREB,
Centra za pripremu Atlasa, 1963. godine; tema 35 - "Skladišta za žitarice".

LITERATURA:

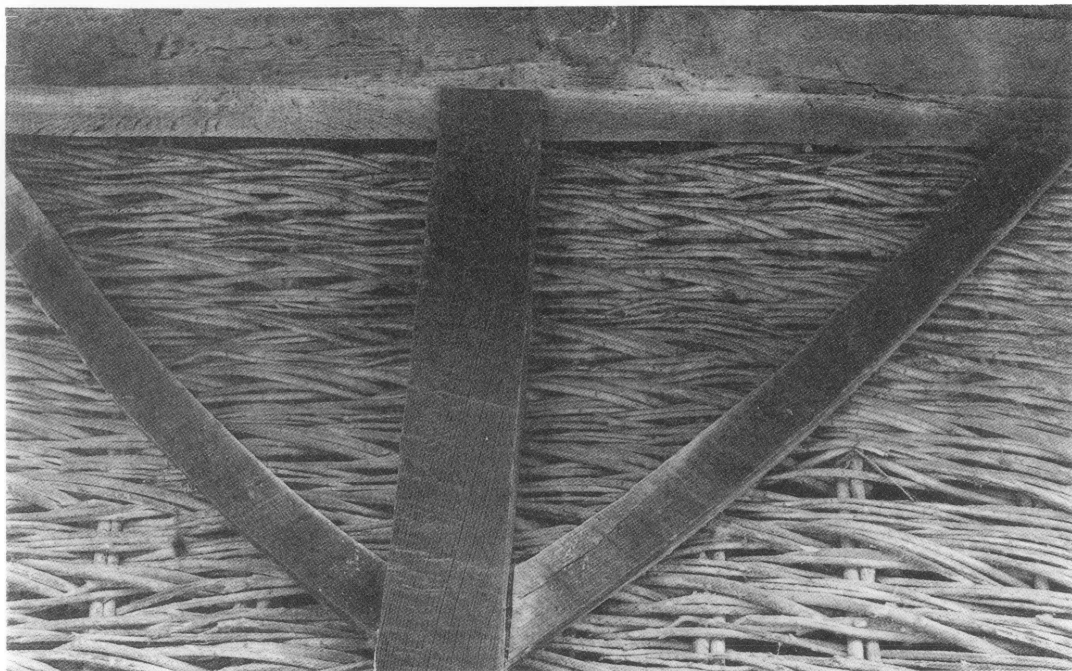
Turković, Josip: PODRAVSKO RUKOTVORJE, Koprivnica 1978, str. 18.
Marković, Ksenija: O TRADICIJSKOJ ARHITEKTURI KAO KULTURNOJ POJAVI
Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 45, Zagreb, 1983. str. 353 - 372.
Gavazzi, Milovan: PREGLED ETNOGRAFIJE HRVATA, Zagreb, 1940.

Koš pleten od šiba

Detalj - tehnika pletenja (Foto: Draženka Jalšić)

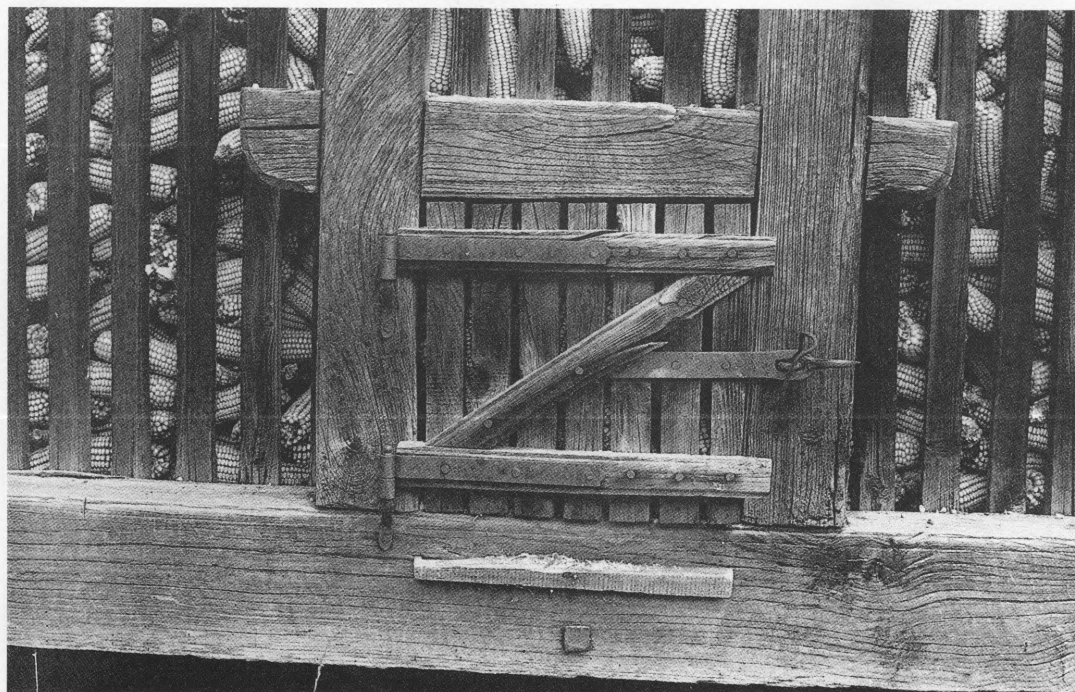
Detalj - "podrožnice"

"Drveni" koševi - smještaj u naselju
(Foto: Draženka Jalšić)

“Drveni” koš

Detalj s “drvenog” koša - vrata (Foto: Draženka Jalšić)